

Aleksandar Mijatović
University of Rijeka
amijatovic@ffri.hr
ORCID: 0000-0002-5575-092

Data przesłania tekstu do redakcji: 02.12.2018
Data przyjęcia tekstu do druku: 15.02.2019

Mono-kronološki ‘post’*: sinkronizacija međuvremena nacija u povijestima jugoslavenske književnosti Antuna Barca i Pavla Popovića i (post)-jugoslavenska književnost

ABSTRACT: Mijatović Aleksandar, Mono-kronološki ‘post’: *sinkronizacija međuvremena nacija u povijestima jugoslavenske književnosti Antuna Barca i Pavla Popovića i (post)-jugoslavenska književnost (Mono-Chronological ‘Post’*: Synchronization of the Meanwhiles of Nations in Antun Barac’s and Pavle Popović’s Histories of Yugoslav Literature and the (Post)-Yugoslav Literature). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 17. Poznań 2019. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 127–143. ISSN 2084-3011.

In this paper, I approach to the relationship between the art and the democracy *via* discussion of two histories of Yugoslav literatures. I propose and try to defend a thesis that both accounts of the history of Yugoslav literatures synchronize temporalities of the different national literatures, reducing thereby differences between them. Both histories substantialize Yugoslav literature as a remnant of the lost community. They argue that immediacy of that community had dissolved into the variety of nations, which led separate lives under the rule of empires. In the name of that mythical past, heterogeneous temporalities are synchronized to the single temporal flow. However, the similar substantializing operation and synchronization is present in the more recent concept of (post)-Yugoslav literature.

KEYWORDS: literature; nation; (post)-Yugoslav literature; temporality

Pojava i razvoj demokracije ovisili su o drugačijem poimanju vremena. Različiti i nerijetko sukobljeni ritmovi pojedinaca i skupina vezivali su se za vrijeme kao a-sinkroniju istovremenih i raznorodnih vremenskih slojeva i razina. Slična a-sinkronizacija odvija se i u polju umjetnosti, čiji

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2016-06-9548.

se reprezentacijski, fikcionalni i komunikacijski mehanizmi izvode iz istovremene i neusklađene konvergencije i divergencije vremenskih linija. U oba ta područja, međutim, javlja se težnja prema sinkronizaciji „rašti-manih“ vremenskih ritmova. Ovoj tezi pristupamo preko analize mehanizama sinkronizacije u oblikovanju povijesti jugoslavenske književnosti te kako je ta sinkronizacija ostala djelatna u konceptu (post)-jugoslavenske književnosti.

Koncept (post)-jugoslavenske književnosti sastoji se od tri komponente; prefiksa ‘post’, pridjeva ‘jugoslavenski’ i imenice ‘književnost’. Sva-ka od ovih triju komponenti definira se samostalno i tako ulazi u sklop koncepta. Prefiks ‘post’ povezuje se s pridjevom preko interpunkcija, kao četvrtom komponentom, spojnice ‘-’ ili oblikih zagrada ‘()’¹.

Koncept ‘jugoslavenskog’ prožet je različitim emocijama, politički nabijen i povezan s traumatičnom prošlošću u različitim razdobljima. Kao što predlažu različiti autori (Wachtel, 2006; Rakočević, 2011; Beronja, Vervae, 2016; Matijević, 2016), ‘post’ zajedno s interpunkcijom naznačuje da se njegovo vrijeme tek treba doseći. Spojnica upućuje na vrijeme-između spajanja i razdvajanja. To bi međuvrijeme, naprotiv, trebalo misliti izvan tog okvira pripadnosti, kako god se ovu potonju odredilo.

‘Post’ u (post)-jugoslavenskom upućuje na isprepletenost osnivanja i raspadanja Jugoslavija². Te isprepletenosti, nerazdvojjivosti i međuovisnosti ne tvore homogeni sklop vremena; uviranje prošloga u sadašnje te izviranje budućega iz tog vrtloga koji tvore prošlost i sadašnjost. One se osamostaljuju u vrijeme-između.

Vrijeme-između emancipira od nizanja u kojem sve što slijedi nosi breme onoga što prethodi. Postjugoslavenski studiji pokušavaju iz te obremenjenosti iznjedrili obrat nostalgije od prošlosti prema budućnosti. Taj je obrat uvjetovan rezom koji donosi vrijeme-između izvan (ra)združujućeg okvira. Benedict Anderson (1983) u klasičnoj studiji prikazuje kako se međuvrijeme prisvaja kao oblik sinkronizacije nacije. U ovoj raspravi usporedit ćemo tu sinkronizaciju s oblicima vremena kroz razmatranja

¹ O problemu prefiksa ‘post-’ i upotrebi interpunkcijskih znakova pisao sam u raspravi „The ‘Post’ of (Post)-Yugoslav Literatures: An Outline of the Literary Study of the Temporalities of Parentheses and Hyphens“ koja bi trebala biti objavljena u zborniku *Was There Ever a Yugoslav Literature? Debating the Histories of Yugoslav Literature(s)*.

² Ovim sam se aspektima pokušao detaljnije baviti u Mijatović (2017) i (2018).

povijesti Antuna Barca *Jugoslavenska književnost* (1954) i Pavla Popovića *Jugoslovenska književnost* (1918).

Obje povijesti nastoje uspostaviti isti predmet – 'jugoslavensku književnost'. One nastaju u vrijeme dviju Jugoslavija, različitih ekonomskih i političkih uređenja. Naša će rasprava započeti svojevrsnim *in medias res*, kraćom analizom Barčeve *Jugoslavenske književnosti* i nastaviti se unatrag duljom analizom Popovićeve *Jugoslovenske književnosti*, te se premještati unaprijed u razdoblje koje se određuje kao (post)-jugoslavenska književnost. Popovićeva povijest dovršena je „decembra 1917.“, godinu dana prije osnivanja prve Jugoslavije. Na isteku te revolucionarne godine još nije bilo izgledno kakvu će formu poprimiti buduća Jugoslavija. S druge strane Barčeva povijest nastaje nakon dvije ključne transformacije Jugoslavije. Obje se povijesti vezuju za prijelomne trenutke – osnivanje prve i preobrazbe druge Jugoslavije. No, Popovićeva povijest nastaje *prije* a Barčeva *poslije* osnivanja Jugoslavije. Dok prva zamišlja književnu zajednicu prije političke, ova druga izvodi književnu zajednicu iz političke.

Godina 1954. bila je razdoblje političke i ekonomske konsolidacije druge Jugoslavije, najava orijentacije balansiranja između dva bloka, a opet s jasnom orijentacijom prema Zapadu. Dvije godine ranije održan je Treći kongres Saveza književnika Jugoslavije, što najavljuje postupni odmak od sorealističke poetike. Barčeva povijest te transformacijske procese zanemaruje i uskraćuje promjenjivost i političke i književne zajednice. Popović iz književne zajednice izvodi političku, ali između njih uspostavlja povratnu spregu, oblik uzajamne konstitucije. Za oba povjesničara, identifikacija u jednom području nastavlja se i dovršava u drugom. Područja političkog i estetskog sinkroniziraju se, potiskujući vanjski i unutarnji rascjep između i unutar njih. Kao što ćemo vidjeti, ta se sinkronizacija očituje u procesu fiktivne etnicizacije, čak i kada je multinacionalni koncept druge Jugoslavije zamijenio nametani mononacionalni prve. Vanjska sinkronizacija politički, socijalno, religijski, kulturno heterogenog poteza od Jadranskog mora do Dunavskog bazena pokrenula je unutarnju sinkronizaciju. Iako se ovdje nećemo izravno doticati (post)-jugoslavenske književnosti i njezinih različitih definicija, koncept transnacionalnog preuzima i nastavlja sinkronizacijske procese.

1. Divergentni presjeci: Barac i ustavna definicija književnosti

Prva rečenica *Jugoslavenske književnosti* (1954) Antuna Barca uspostavlja etničku podlogu nacije, pri čemu pojam književnosti ima odlučujuću ulogu: „Izraz ‘jugoslavenska književnost’ zajednički je naziv za literature Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca, okupljenih u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji“ (Barac, 1954, 5). Dva puta javljaju se pojmovi povezani sa združivanjem, kada se izraz jugoslavenska književnost određuje kao zajednički naziv za književnosti pojedinih naroda i kad se ti narodi opisuju kao okupljeni u jednoj državi. Preko književnosti prelazi se s naroda na državu u kojoj su se okupili. Barac pojmu ‘jugoslavenska književnost’ pristupa nominalistički; riječ je o nazivu za „literature“ različitih naroda, ali kako su se oni „okupili“ u državi, tada se to njihovo jedinstvo prenosi na ideju jedinstvene književnosti. Rečenica svojom strukturom podsjeća na prvi članak Ustava FNRJ-a u čijoj je definiciji naglašeno da je riječ o „zajednici ravnopravnih naroda“ te da ta zajednica ovisi o volji tih naroda da „žive zajedno“. Ustavna odredba istodobno daje narodu volju za (ra)združivanjem i smješta ga u zajednicu. Zajednice, međutim, ne ovise o volji svojih članova, već o prisnim vezama; zajednici nije toliko važna ravnopravnost među njima, koliko njihova bliskost. Prema tom Ustavu, ta je volja naroda da se združe u zajednicu povezana s pravima na samoopredjeljenje i odcjepljenje, koja nisu dio kategorijalnog sklopa zajednice. Združivanje tih naroda utemeljeno je u mogućnosti njihova razdruživanja. Krvna veza etniciteta zamijenjena je ugovornim odnosom u koji se ravnopravno i svojevrijedno stupa. Razdruživost naroda nestaje iz Barčeve uvodne rečenice, ali će se vraćati u njegovom prikazu književnosti.

Barac prvo govori o „literaturama“ u pluralu četiriju naroda koji su okupljeni u zajedničkoj državi. U nastavku se prelazi s četiri naroda na jugoslavenske nacije koje su bliske prema kriterijima jezika i nastanka. Već u idućoj rečenici, Barac naglašava političke, ekonomske i kulturne faktore koji su razdvojili „Jugoslavene“. Jugoslaveni su po toj mitskoj slici izgubili zajednicu, potom živjeli odvojeno i razvili se u zasebne nacije. Odjednom četiri različite nacije imaju zajednički etnički korijen. Sličan se proces, smatra Barac, odvijao u nacionalnim književnostima.

Barac ih opisuje kao drukčije unatoč mnogim zajedničkim obilježjima; one ih imaju iako su „u mnogo čemu išle različitim putovima“ (Barac, 1954, 5). Razdruživost se ovdje nastoji potisnuti u pozadinu sličnosti u ime imanentističkog mita izgubljene zajednice³. Zajedničko je, pak, tim književnostima da su divergirale i (p)ostale različite. Tako su strukturirana poglavlja knjige *Jugoslavenska književnost* u kojima se slijede književnosti pojedinih nacija, ali samo triju od spomenute četiri u početnoj definiciji: hrvatska književnost, srpska književnost, slovenska književnost. Crnogorski pisci prikazuju se unutar srpske književnosti, dok se makedonska književnost gotovo ne prikazuje. Ne možemo ulaziti u sve značajke Barčeva načina izlaganja njegova predmeta, ističemo obrat u rasporedu poglavlja.

Do 19. stoljeća Barac prvo prikazuje hrvatsku književnost pa potom srpsku i slovensku književnost. S prvom polovicom 19. stoljeća, taj raspored se mijenja; sad se redom predstavljaju srpska pa slovenska i tek onda hrvatska književnosti. Od romantizma pa do razdoblja koje se označava kao *Između dva rata* prvo se prikazuje srpska pa potom hrvatska i slovenska književnost. Razlike i drugačije razvojne linije pojedinih književnosti nisu prepreka njihovu povezivanju, razmjeni tema, motiva, stilova. Kao što ni povezivanja i razmjene ne moraju nužno voditi prema jednoj i/ili jedinstvenoj književnosti, tako ni razlike i razilazne razvojne linije nisu nužno prepreka u nastajanju potonje. Barac naglašava da te književnosti imaju brojna zajednička obilježja, unatoč drukčijim okolnostima njihova razvitka. Ali, o tim se zajedničkim obilježjima ništa ne saznaje. Sličnost književnosti ne povlači da bi se one trebale ujediniti, kao što ni njihova raznolikost neće spriječiti okupljanje u cjelinu. Trebao bi se, naprotiv, prikazati proces divergencije književnosti i povezuju li se one kroz divergenciju. Cjelina se ne gradi jedino oko točaka konvergencije, već i slijedeći linije divergencije, pa i ondje gdje se otvaraju nepremostivi rascjepi. Divergencije se u Barčevoj koncepciji povijesti jugoslavenske književnosti nastoje ostaviti po strani jer one iziskuju zasebne, pojedinačne i međusobno nesvodive temporalnosti vremena između.

³Za raspravu o odnosu između književnosti i mita izgubljene zajednice (v. Božić-Blažević, 2010, 319–320).

2. Sinkroniziranje unutarnje-izvanjskog: Popović i jugoslavenska kao svjetska književnost

U *Jugoslovenskoj književnosti* Pavle Popović tvrdi da oblikovanje jugoslavenske književnosti započinje sredinom 18. stoljeća. Prije toga su hrvatska, srpska i slovenska književnost bile lišene „uzajamnih dodira“ (Popović, 1918, 49). Iako Barac postavlja duguje Popoviću, između njih postoje razlike. Popović koristi pojmove „naša moderna književnost“ i „nova jugoslavenska književnost“ koji se odnose na ujedinjenje ovih triju književnosti u „nerazdvojnu celinu“ (Popović, 1918, 49). U kratkom predgovoru Popović svoju knjigu opisuje kao pokušaj da naznači kako su ove tri književnosti postale „jedna celina“ iako su pojedinačne književnosti počele tvoriti cjelinu sredinom 18. stoljeća. Popović se pojmom jugoslavenske književnosti koristi od prvog poglavlja *Postanje*, gdje se njezini počeci smještaju u srednjovjekovno doba između 9. i 12. stoljeća.

‘Jugoslovenska književnost’ tako ima dva *postanja*: prvo, između 9. i 12. stoljeća, i drugo, sredinom 18. stoljeća. Umjesto s jednom, sada treba računati s dvije jugoslavenske književnosti i s vremenom između njih. Prva je postojala u periodu od 9. do 12. stoljeća, dok se druga javlja od sredine 18. stoljeća. Prva jugoslavenska književnost upućuje na hrvatsku, srpsku i slovensku književnost u stanju njihove razdvojenosti, dok ova druga upućuje na njihovo ujedinjenje. Popović te dvije književnosti stavlja u povijesnu i teleološku perspektivu; prijelaz između njih nije skok. On prikazuje razvoj pojedinih književnosti iz dezintegriranog u integrirano stanje. Prijelazno razdoblje su renesansa (*preporogaj*) i reformacija (*reforma*) (Popović, 1918, 27–30).

Opisujući razvoj od 9. stoljeća do prijelaznog razdoblja, Popović navodi primjere književne i jezične razmjene i povezivanja. Oni još ne tvore književnost kao nerazdvojnu cjelinu; i dalje je posrijedi razmjena i povezivanje između još uvijek razdvojenih književnosti. Renesansa i reformacija pripremile su pak tlo za uzgoj vezivnog tkiva koji će jugoslavensku književnost iz stanja razdvojenosti prevesti u stanje „nerazdvojne celine“. Ta bi preobrazba iz razdvojenosti u nerazdvojivost bila nemoguća bez rađanja koncepta jugoslavenske misli koja upućuje na jedinstvo jugoslavenskih naroda. Međutim, ta je misao invencija modernog doba; ona izrasta

iz njegove „jasne svesti, širokog duhovnog vidika i prosvetljenog razuma“ (Popović, 1918, 50). Takva se misao nije mogla javiti u srednjem vijeku, pa ipak već u njega Popović smješta jugoslavensku književnost.

Ako je jugoslavenska misao nužni uvjet za nastanak jugoslavenske književnosti, ova potonja ne bi bila moguća ako još nije započeo proces rađanja jugoslavenske misli u ranom modernitetu renesanse i reformacije. Dok je renesansa postavila uvjete za uspon nacionalne svijesti, Popović je posebnu važnost dodijelio reformaciji. Zametak jugoslavenske misli, tvrdi Popović, javlja se u slovenskom reformacijskom pokretu Primoža Trubara, u kojem su sudjelovali hrvatski i srpski pisci. Ako je ikada bilo nečega poput jugoslavenske misli, njezin sadržaj je fragmentiranost, razilaženje različitih puteva, koje spominje Barac. U samoj dubini jugoslavenske misli prebiva ideja o nepremostivom rascjepu naroda. No, Popović pojam jugoslavenske misli izvodi unatrag, iz misli o Jugoslaviji; još nepostojeća država trebala bi ovjeriti nepostojeću naciju. On ističe da se jugoslavenska misao razvijala kroz vrijeme i kada se je mogla izraziti, književnost je stekla „karakter književnog jedinstva“ (Popović, 1918, 50). Ako je književno povezivanje između naroda kroz vrijeme postajalo sve tješnje, tada su ti narodi poprimili karakter književnog jedinstva.

Kompozit nacionalne filologije sastavljen od nacije, jezika i književnosti zaposjeda prazan prostor grananja i dijeljenja. Taj se kompozit prenosi u suvremeno shvaćanje (post)-jugoslavenske književnosti, po kojem ona gradi transnacionalni prostor nesvodiv ni na jedan od naroda. Pojam povezivanja kroz slično i/ili blisko prisutan je u obje koncepcije književnosti. Jedino što bi te književnosti mogle dijeliti, bilo bi ono što ih dijeli; jedino što bi im bilo svojstveno bila bi njihova podijeljenost. Takvo je svojstvo u osnovi neprisvojivo, ono ovlašćuje kroz neprekidno razvlašćivanje, pa se ne može podvrgnuti supstancijalizaciji u pojmove nacionalne filologije. Ta neprisvojiva svojstvenost, nekonvertibilna u svojstvo, nalazi se u dijelovima Popovićevog argumenta. Uvodeći renesansu i reformaciju kao prijelazno razdoblje, on naglašava talijanske i njemačke korijene ovih kulturnih i civilizacijskih pokreta. Nešto dolazi k sebi pod stranim utjecajem – jugoslavenska misao potaknuta renesansom i reformacijom povezuje se sa sobom preko nečeg što nije ono samo i samo se to sebstvo izvodi tek iz tog povezivanja. Trubarov pokret je, prema Popoviću, bio nadnacionalan, budući da su uspostavljene veze između tadašnjih naroda.

Iako taj pokret nije bio predmnijevan kao narodnosni jugoslavenski pokret (Popović, 1918, 51), iz njega je niknuo „jugoslavenski ideal“.

„Prva jugoslavenska zajednica“ uspostavljena je kao ishod širenja protestantskog učenja. Iz tog širenja Popović izvodi glavni kriterij za Jugoslavensku književnost: Trubarove knjige ne ciljaju samo na slovenske čitatelje, već na cjelokupno južnoslavensko čitateljstvo u zemljama i pokrajinama Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. pisci prelaze granice svojih gradova i zemalja, ne bi li dosegli šire čitateljstvo i izgradili širu zajednicu. Jugoslavenska misao ima svoje izvore u „opštoj“ i „svetskoj“⁴ prirodi reformacije i renesanse. Njezin nacionalni karakter tada bi bio kozmopolitski, ona je uspostavljena preko nečega što joj je strano. Popović govori o „novom vremenu“ koje dolazi s drugom polovicom 18. stoljeća, kada se unutarnje zbijanje odvija usporedo s vanjskim zbližavanjem.

Južnoslavenski narodi međusobno se povezuju kroz povezivanje sa zapadnoeuropskim narodima; oni prolaze kroz druge/o da bi došli k sebi. „Celina naroda“ (Popović, 1918, 69) zahvaća se ako se uklopi u širu europsku cjelinu; uokviruje se pod uvjetom da postane dio šireg okvira. Tvorba ideje jugoslavenstva ustanovljena je s ne-jugoslavenskim sastavnicama, talijanskom renesansom i njemačkom reformacijom. Jugoslavenska misao se sinkronizira s vremenskim ritmovima drugih nacija ne bi li sinkronizirala de-sinkroniziranost naroda. Poredbena metoda koju ima na umu Popović, po svoj prilici preuzevši je od Goethea, poništava razlike ne bi li ustanovila sličnosti pa tako sinkronizirala raznolike vremenske ritmove naroda. Takva sinkronizacija odvija se i u konceptu (post)-jugoslavenskog u traganju za zajednicom koja bi se razlikovala i od nekadašnje jugoslavenske i od trenutne koju promiču pojedinačni nacionalizmi.

U oba se koncepta književnosti zamišlja izgubljena zajednica koja sinkronizira dijelove⁵. Kao što pokazuje Lukács, forma romana ne sastoji se

⁴ Pavletić (1970, 62–69) u polemici sa Svetom Lukićem govori o „svjetskoj perspektivi“ koja bi se trebala zauzeti u odnosu na te književnosti. Popović razvija i svjetsku i integralističku perspektivu; one se međusobno ovlašćuju.

⁵ Sinkronizacija uspostavlja imanentizam, što je pojam koji je definirao Jean-Luc Nancy u klasičnoj knjizi *La communauté désœuvrée* (1990). U nedavnoj studiji o Nancyjevom konceptu zajednice Devisch (2013, 39–40) uzima kao primjer imanentizma ratove na području

u pronalaženju forme koja totalizira razilaženje dijelova i njihove kontingencije, već se samo to neopozivo nesuglasje pretvara u formu, uslijed čega se dijelovi a-sinkrono povezuju⁶.

3. Etnička fikcija i fiktivni etniciteti: Popovićev koncept 'jugoslovenske misli' i etnogenetska sinkronizacija

Prema Benedictu Andersonu (1983, 37–45), upravo su renesansa i reformacija u temeljima uspona nacionalne svijesti. Reformacija je bila prva omasovljena upotreba kulture tiskarskog kapitalizma. Luther je dosegao masovnu publiku i stvorio novo i masovno čitateljstvo koje je odjednom moglo imati neposredan odnos umnoženim tekstom Svetog Pisma. Južnoslavenski narodi mogli su razviti misao o međusobnoj bliskosti tek posredstvom strane sastavnice (talijanske renesanse i njemačke reformacije). Kroz nju su zone razdvajanja pretvorene u kontakte ko-ekstenzivnih i simultanih a-sinkroniciteta. Razvijeni su unutarnji i vanjski a-sinkroni ko-ekstenziteti i simultaniteti. Usvajajući ono što im je strano, kulture identiteta tih naroda nisu samo uspostavile točke divergirajućih intersekcija. Međutim, nacija nastoji nadići sve što je u njoj samoj strano. Nacija se prvo iskorjenjuje iz etničkog da bi se potom ukorijenila u naknadnoj etnifikaciji i etnifikaciji. Budući da nacija nema etnički supstrat, ona ga mora stvoriti. Iako kritičan prema koncepciji nacije kao zamišljene zajednice, Balibar (1991) uvodi pojam fiktivnog etniciteta kao zajednice koju stvara nacija. Nacija kao oblik društva etnicifizira svoje pučanstvo pretvarajući ga u fiktivni etnicitet. Ogledajući se u njemu nacija istodobno pripovijeda o sebi i sebi kao da proizlazi iz zajednice prisnih i neprekinutih odnosa.

bivše Jugoslavije. Kramarić (2014) analizira elemente imanentizma u ideji jugoslavenstva. Suvin (2015) nastoji oblikovati jednu politiku jugoslavenstva koja bi u osnovi bila anti-imentistička.

⁶Dijelovi se povezuju ostajući samostalni; veza između njih je neraskidiva uz njihovu relativnu autonomiju. Stoga se totalitet u romanu ne zatvara u organsku cjelinu (Lukács, 1984, 66–67). Imajući na umu da je roman kao književna forma transcendentnog beskućništva povezan s vremenom (Lukács, 1984, 107), kroz koje u junake i njihov svijet nezadrživo prodire strano, realistički roman nikako u Andersonovoj koncepciji zamišljanja nacije nije mogao poslužiti kao sredstvo sinkronizacije međuvremena.

Etnifik(a)cija kao naknadno ukorjenjivanje prema Balibaru sastoji se od komponenti jezika i rase (Balibar, 1991, 96).

Popović etnifik(a)ciju jugoslavenske misli provodi njezinim vezanjem za narodnu poeziju, jer dok je prva bila „opšta“ i „svetska“, ova druga dopire do slojeva koji su izmicali pisanoj književnosti. Kroz narodnu poeziju nacionalno se etnofikcionalizira u izraz rasne zajednice. Stvaranje etniciteta kroz oblikovanje nacije podrazumijeva istodobni proces nacionalizacije individuuma i individualizacije nacije. Narod i individuum trebali bi pak tražiti oblike preobrazbe te imaginarne, etnofikcionalne, fiktivno etničke pripadnosti kako bi je napustili i „komunicirali s individuumima drugih naroda s kojima on ili ona dijele iste interese ili, u istoj mjeri, zajedničku budućnost“ (Balibar, 1991, 105). Koncept (post)-jugoslavenskog nastoji se odrediti kao takvo iskoračivanje iz etničke fikcije i fiktivnog etniciteta novonastalih republika raspadom druge Jugoslavije. Taj iskorak, međutim, ovisi o usporednom raskidanju etničke fikcije i fiktivnog etniciteta same Jugoslavije i procesa etnicifikacije/fikcionalizacije njezine nacije. Balibar procese stvaranja etničnosti zamjećuje u izgradnji Europe koja bi trebala nadići nacionalne razlike, ali je prije posrijedi demografizacija europskog identiteta nasuprot azijsko-afričkom demografskom bloku. Stoga, kolikogod se pojam (post)-jugoslavenskog transnacionalnog trsio prevladati pojedinačne nacionalizme i njihove fiktivne etnicitete, on još uvijek mora raskinuti svoju ovisnost o stvorenom etničkom supstratu same jugoslavenske nacije.

4. Vrijeme-između nacije: utemeljujući zaborav i/ili zaboravljeni temelji?

Popović započinje svoju knjigu kao da je oduvijek postojala Jugoslavenska književnost i da ti narodi proizlaze iz zajedničke etnogenetske matrice iz koje su istrgnuti slijedom vanjskih okolnosti, razvijajući se „različitim putevima“. U 18. stoljeću ta se zametnuta zajednica prisnih veza nastoji povratiti kroz ugovorno združivanje u tvorbi nacionalnog identiteta. Popović ne može objasniti kako se jugoslavenska misao razvijala od razjedinjenosti prema jedinstvu, osim kroz iznenadni skok u kojem se fragmenti trenutno vide kao dijelovi cjeline. Nakon što je ustanovio kontakt

između naroda, morao je poduzeti ogroman napor da prikrije tragove diskontinuiteta i rascjepa između njih. Polazeći od pojmova Homija Bhabhe može se reći da je Popović prikrio performativni karakter nacije, njezin konstitutivni rascjep, kroz pedagoški zaborav pamćenja (Bhabha, 1994, 230). Bhabha ima na umu Renanovu (1996, 44–46, 49)⁷ tezu da članovi neke nacije pamte što sve dijele, ali su zaboravili kako su došli do zajedničkog; pamte što dijele, ali zaboravljaju što ih dijeli. Renan je taj zaborav utvrdio kao osnovu nacije. Bhabha pak osporava temeljnu postavku pojma nacije po kojem ona proizlazi iz sklopa zajedničkih vrijednosti, vjerovanja i osjećaja.

Nacija se ispostavlja kao učinak susreta fragmenata s izvanjskim posrednikom njihove integracije. Jugoslavenska misao tako više ne bi upućivala na nešto zajedničko narodima, već kako se povezuju kroz međusobnu razliku, usuglašavaju kroz nesvodivo nesuglasje. Narodi pronalaze strano u svojoj unutrašnjosti, unutarnju razliku koja onemogućuje zatvaranje unutar samih sebe, odnosno stvaranje etničkih fikcija i fiktivnih etniciteta. Kroz to unutarnje izvanjsko, koje nikada nije u potpunosti pounutreno, nacija utvrđuje izvanjsko unutarnje kroz koje je povezana, iako ne i ujedinjena. Prema Popoviću, u srednjem vijeku nije se mogla razvijati jugoslavenska misao, budući da u njoj razgranate staze nacija započinju da se ukrštaju, konvergiraju u sinkrone temporalitete koje je Anderson (1983, 23–25) nazvao homogenim praznim vremenom. Popović objašnjava da jugoslavenska misao kao „suštinski svaka prava misao o narodnosti“ može biti „tvorevina novog doba“ (Popović, 1918, 50).

Kako Anderson (1983, 6) napominje, svaka je zajednica, pa i neposredan kontakt, zamišljena. Nacija se zamišlja kao što se treba zamisliti i ono što joj je zajedničko. Kao što je ustvrdio Fichte, nacija se temelji na projekciji vanjskih i unutarnjih granica – pojedinac prepoznaje sebe u drugima, druge u sebi. Ta projekcija – istodobno pounutrenje vanjskih i izvanjštenje unutarnjih granica – predstavlja objektivnu podlogu nacije, njezinu etnifik(a)ciju. Kako pokazuje Balibar, nije samo nacija subjekt i objekt svog zamišljanja, već ona iz tog procesa pripovijedanja (o) sebi izvodi fiktivni

⁷ Riječ je o predavanju koje je Ernest Renan održao na Sorboni 1882. godine. Ovdje će se slijediti Bhabhina kritika Andersonovog tumačenja Renanovog koncepta zaborava. Imat ćemo na umu i dio novije recepcije Andersonovog tumačenja Renana (Westover, 2004; Langford, 2007, 196–197; Cheng, 2018, 43ff).

eticitet, kao svoju podlogu. Takvo zamišljanje izvedeno je iz promjene u konceptu vremena. Srednjovjekovna simultanost ispunjenja zamijenjena je modernom simultanošću različitih vremenskih linija. Iako se one mogu mjeriti satom i kalendarom, ta su preklapanja kontingentna. Ta je nova temporalnost omogućila povezanost pojedinaca koji ne znaju jedni za druge i možda se nikada neće sresti. Oni ostaju stranci koji stvaraju zajednicu. Anderson u svojoj raspravi potiskuje kontingentnost ovih preklapanja vremenskih tokova i temeljnu stranost pojedinaca. Nacija se tako temelji na labavim vezama između stranaca, a stabilnost tih veza proizlazi iz temporalnosti kontingentnih događaja, divergirajuće linije i moguće točke konvergiranja. Kontinuitet kroz vrijeme izazov je i za osobne i za nacionalne biografije. Iako netko može odrediti datum rođenja i smrti pojedinca, gotovo je nemoguće izvjesno tvrditi što se događalo u međuvremenu; između trenutaka života koji su prizvani u sjećanje i koji su zaboravljeni.

Međuvrijeme je područje zaborava iz kojeg prema Andersonu izrastaju pripovijesti koje tvore kontinuitet kroz koji se živjelo, ali se više ne može iskusiti (Anderson, 1983, 204). Nacije su složenije, jer one nemaju ni početak ni kraj, ali se predstavljaju kao da imaju porijeklo i trajanje iako se ne rađaju i rastu kroz vrijeme. Nacije se ipak personificiraju. Anderson ističe da svaku promjenu u svijesti prati amnezija (Anderson, 1983, 204). Rascjep takve svijesti prevladava se kroz pripovijedanje; rascjep između čvrstoće nacije i njezinog utemeljenja u labavim odnosima između anonimnih individuuma također treba potisnuti. To pak nije dovoljno da se potisne da su ti pojedinci povezani kroz to što su u osnovi nepovezani, jedni drugima nepoznati. Kontinuitet vremena nacije proizlazi iz diskontinuiteta njezina nastanka.

Anderson (1983, 24–25) sinkronizira te divergirajuće i heterogene temporalnosti međuvremena kroz pripovjednu strukturu. Oslanjajući se na svoju analizu zapleta realističkog romana, Anderson pretvara vrijeme između, vrijeme heterogenih života ljudi, u vrijeme kulturne identifikacije. Anderson prema Bhabhi (1994, 229–231) ispušta dio Renanovih zaključaka o pojmu zaborava. Međuvrijeme nije samo doba anonimnosti ljudi već i anomije nacije (Bhabha, 1994, 246). Anomija jugoslavenstva sastoji se u heterogenim temporalnostima, međuvremenima koja se ne mogu sinkronizirati. Združivanje koje zatamljuje takvu hetero-temporalnost, temporalnost a-sinkronije, razbuđuje fiktivni etnicitet izgubljene zajednice.

Upravo je ta fikcija nekoć izgubljene jedinstvenosti koja se nadoknađuje u združivanju trebala biti zaboravljena. I da se ta jedinstvenost može neka-ko posvjedočiti, ona nije temelj za povezivanje. Renan uspoređuje osobne i nacionalne biografije: „Postojanje nacije je, oprostite na metafori, dnevni plebiscit, kao što je egzistencija pojedinca neprekidno potvrđivanje života“ (Renan, 1996, 53; cf. 45 i 52). Renan naciju određuje kao dvoslojnu strukturu koja se sastoji od duše i duhovnog načela. Dok je prvi sloj okrenut prema prošlosti, ovaj je drugi uronjen u sadašnjost.

Nacija se uspostavlja kroz kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti, pamćenja i volje da se kolektiv okupi oko zajedničkog sjećanja. Prošlost je sažeta u sadašnjosti, ali kontinuitet između njih neprekidno se obnavlja; on ovisi o „dnevnom plebiscitu“ (Renan, 1996, 53). Renan tvrdi da nacije imaju svoje početke i krajeve, što je ishod voljnog slaganja između slobodnih pojedinaca. Da bi prihvatili jedinstvo, individuumi moraju mnogo toga prepustiti zaboravu. Povezivanje proizlazi iz zaborava. Netko postaje dio nacije zaboravivši što bi ga odbilo od toga. To je veza između dnevnog plebiscita i zaborava. Zaboravljanje oblikuje pamćenje prošlosti i odnos sadašnjosti prema prošlosti (Martin-Jones, 2006, 33). Povezujući zaborav i dnevni plebiscit, Renan ovaj potonji stavlja u ulogu održavanja kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti. Plebiscit može biti učinak zaborava ili slaganja skupine pojedinaca da će nešto zaboraviti kako bi potvrdili svoju pripadnost naciji. Kroz vezu između zaborava i dnevnog plebiscita prošlost i sadašnjost se sinkroniziraju. Prema Baumanu (1993), ambivalencija moderniteta sastoji se u preobrazbi kontingentnog karaktera ugovora između pojedinaca u naturalizaciju etničke zajednice kroz kolateralne mehanizme koji ugovorne odnose prikazuju kao da izvire iz podloge etničkih veza između njihovih članova.

5. (Post)-jugoslavenska sinkronizacija

Anderson (1983, 200) prevodi Renanovu rečenicu „*doit avoir oublie*“ kao „*already having forgotten*“. Traumatična zbivanja iz francuske povijesti svaki Francuz istodobno pamti i zaboravlja. Kako bi povezoao prošlost i sadašnjost, Francuz istodobno pamti prošlost koju uzima kao zajedničku i zaboravlja ono što bi prekinulo tu vezu. Prema Andersonu, Renan

prikriva razliku između žrtve i počinitelja i govori „bratoubilačkim sukobima između bližnjih Francuza“ (Anderson, 1983, 200). Prema Westoveru (2004) uloga zaborava je etnifik(a)cija nacije kao proširene obitelji. Iako su Sjedinjene Američke Države društvo koje svoje temelje izvodi iz ugovornih odnosa individuuma, oni se, s druge strane, nacionaliziraju kao srodnici, gotovo obiteljski tijesnih veza. Westover Andersonovim primjerima bratimljenja ugovornih odnosa suprotstavlja Frostovo pjesništvo koje doziva njihovu traumatičnu pozadinu⁸.

Što god bi moglo ugroziti naciju, nije iz nje isključeno, već je uključeno kroz isključivanje. Prošlost se preoblikuje i ono što je bio sukob između etničkih, rasnih, klasnih i religijskih grupa i skupina predstavlja se kao rat između braće i pripadnika iste nacije. To bi mogao biti razlog zašto je Renan tvrdio da nacija štiti od sukoba koji bi mogli biti raspireni etničkim, rasnim, religijskim razlikama. Renan odbacuje esencijalistički pojam nacije uspostavljen kroz prethodne identitete. Ipak, naturalizira naciju koja se temelji na sporazumu kroz proces pamćenja kroz zaboravljanje. Iznad volje za povezivanjem s drugima je dužnost zaborava. Ovdje nije posrijedi Nietzscheov koncept aktivnog zaborava u kojem se odbacuju identiteti, već Renan zaborav stavlja u funkciju kolektivne identifikacije⁹. Volja je ipak izmamljena dužnošću, pa time ne proistječe iz slobode pojedinca, već je izvedena iz njegove pripadnosti.

Dnevni plebiscit nacionalna pitanja stavlja na dnevni red kako bi se ona pretvorila u izuzetke koji potvrđuju pravila. Bhabha primjećuje da Renan uvođenjem dužnosti za zaboravom prikriva nasilne korijene nacije kao i nasilna sredstva njezinog održavanja. Podređujući volju dužnosti, Renan mijenja „prošlostnost prošlosti“ (Bhabha, 1994, 230), kao što Anderson sinkronizira međuvremena anonimnih pojedinaca svodeći vremenske protoke na otkucaje sata i izlistavanja kalendara. Tko god oni bili i što god

⁸ Cheng (2018, 46–47) kao primjer neuspjeha kolektivne amnezije uzima upravo ratove između nekadašnjih jugoslavenskih republika. U analizama Joyceovih novela i romana, Cheng pokazuje da je zaborav povlastica vladajućih, dok potlačeni nastoje očuvati od zaborava pred-kolonijalnu povijest. Takvo pamćenje, zaključuje Cheng (51), zapada u nostalgiju za prvobitnom neposrednom zajednicom, onemogućujući aktualnosti da se otvori raznolikosti i različitosti. Renan stavlja zaborav u službu održavanja identiteta, umjesto njegova preobražavanja, što je ulogu koju je zaborav u odnosu prema povijesti pokušao pridati Nietzsche.

⁹ Na tu razliku upućuje Langford (2007, 197), upozoravajući da se prema Andersonovoj interpretaciji kroz zaborav mijenja perspektiva na događaj.

radili u međuvremenu, za sve je isto vrijeme na satu i datum na kalendaru. Sprečavajući pristup vremenu između i prošlosti prošlosti, potiskuje se kulturna razlika.

Bhabha određuje kulturnu razliku kroz Benjaminov pojam nepremostive stranosti jezika koja zaposjeda prevođenje. Stranost se ne javlja samo u prevođenju između jezika; nije izvanjska kao neproniknuta stranost jezika koji se prevodi. Ona je unutarnja, budući da zahvaća i sam jezik prijevoda, jezik u koji se prevodi. Prevođenje se ne zbiva samo između jezika, već unutar samog jezika. Prevođenje započinje već na domaćem tlu, budući da jezik otkriva da je stran samom sebi. Sam jezik prijevoda zahtijeva da bude preveden. Bhabha, ipak, argument ne dovodi do ove točke¹⁰. Kroz pojam kulturne razlike naglašava koliko su kulture nesvodivo različite, međusobno neprevodive. On nastoji izbjeći pluralizam, multikulturalizam, tolerantno i usuglašavajuće prihvaćanje suprotnosti koje – kao i kad se prema kraju dana slegne buka Renanovog plebiscita – okončava sa sveobuhvatnom ravnotežom i poravnanjem. Za Bhabhu, isključivanjem svog postkolonijalnog drugog, kao potisnute i skrivene pozadine svoje konstitucije, imperijalne nacije istiskuju svoju vlastitu drugost i ispuštaju priliku da ospore jednoglasnost. Što je zaboravljeno kao njezina imperijalna prošlost, sada se vraća kroz postkolonijalnu prošlost (cf. Bhabha, 1994, 241). Ali što ako postkolonijalni drugi nakon što povrati svoju razliku, uspostavi svoj identitet na temelju takvog zahtjeva? Što ako isključena manjina, u ime svoje nesumjerljivosti između kultura, uspostavi sumjerljivost sa samom sobom?¹¹.

Afirmirajući svoju neproniknost i neprevodivost, postkolonijalni drugi postaje proziran i prevodiv samome sebi. Ista operacija cijepanja koja se primjenjuje između dva entiteta mora se ponoviti unutar samog/samih entiteta. Nesumjerljivost i neprevodivost između kultura mora se ponoviti

¹⁰ Beganović (2014) tome posvećuje pozornost kroz razradu monolingvalne paradigme i predrasude; u nju zapadaju i razvijaju obje povijesti književnosti o kojima smo raspravljali.

¹¹ To je postkolonijalna gesta na koju je još Fanon upozoravao u svim svojim glavnim djelima. Zanimljivo, na tu je gestu upozoravao Tin Ujević tijekom 1918. godine u više svojih prozih tekstova, ali s osobitim žarom na neobičajenom mjestu – javnom pismu adresiranom na Benita Mussolinija, tada urednika časopisa „Il Popolo d' Italia“. O mogućem falsificiranju tog pisma, v. Dabo (1975, 610).

unutar iste kulture ili svake od kultura pojedinačno. Kulture nisu nesumjerljive samo između već i unutar sebe.

U povijestima jugoslavenske književnosti provedena je sinkronizacija upravo te unutarnje nesumjerljivosti. Ta je sinkronizacija jugoslavenskog u (post)-jugoslavenskoj književnosti i upravo bi se tom usklađivanju i ujednačavanju vremenskih disonanci trebalo oduprijeti. To bi mogao biti jedan od uvjeta da se dokuči 'post' u samom i samog pojma jugoslavenskog.

Literatura

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. ed. London: Verson.
- Balibar, E., Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. Transl. C. Turner. London: Verso.
- Barac, A. (1954). *Jugoslavenska književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bauman, Z. (1993). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity.
- Beganović, D. (2014). *Jezik, povijest, geografija. Egzil i emigracija u postjugoslavenskim književnostima*. „Sarajevske Sveske“ br. 45–46.
- Beronja, V., Vervaet, S. (eds). (2016). *Post-Yugoslav Constellations: Archive, memory and Trauma in Contemporary Bosnian, Croatian, and Serbian Literature and Culture*. Berlin: De Gruyter.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Blanuša-Božić, Z. (2010). *Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?*. „Filozofska istraživanja“ god. 30, sv. 1–2, str. 311–321.
- Cheng, V. J. (2018). *Amnesia and the Nation History, Forgetting, and James Joyce*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dabo, R. (1975). *Pesnik Tin Ujević*. „Sodobnost“ god. 23, br. 7, str. 605–611.
- Devisch, I. (2013). *Jean-Luc Nancy and the Question of Community*. London: Bloomsbury.
- Kramarić, Z. (2014). *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*. Zagreb: Meandarmedia.
- Langford, M. (2007). *Scissors, Paper, Stone: Expressions of Memory in Contemporary Photographic Art*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Matijević, T. (2016). *National, post-national, transnational. Is post-Yugoslav literature an arguable or promising field of study?*. U: *Grenzräume – Grenzbewegungen*. Eds N. Frieß, G. Lenz, E. Martin. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, str. 101–113.
- Martin-Jones, D. (2006). *Deleuze, Cinema and National Identity: Narrative Time in National Contexts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Lukács, G. (1984). *Die Theorie des Romans: Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der großen Epik*. Darmstadt: Luchterhand.
- Mijatović, A. (2017). *The Time of Dispossession: The Conflict, Composition and Geophilosophy of Revolution in East Central Europe*. U: *Claiming the Dispossession: The Politics of Hi/storytelling in Post-imperial Europe*. Ed. V. Biti. New York: Brill. str. 50–73.
- Mijatović, A. (2018). *Vrijeme, tranzicija i post-jugoslavensko stanje*. U: *Krajobraz po transformaciji*. Red. B. Zeliński. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, str. 49–63.
- Pavletić, V. (1970). *Protivljenja*. Zagreb: Znanje.
- Popović, P. (1918). *Jugoslovenska književnost*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rakočević, R. (2011). *Post-jugoslovenska književnost? Ogladala i fantomi*. „Sarajevske sveske“ br. 35–36, str. 202–210.
- Renan, E. (1996). *What Is a Nation?*. Transl. M. Thom. U: *Becoming national: a reader*. Ur. G. Eley, R.G. Suny. Oxford: Oxford University Press, str. 42–57.
- Suvin, D. (2015). *Splendour, Misery, and Possibilities: An X-Ray of Socialist Yugoslavia*. New York: Brill.
- Silverman, M. (1992). *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*.
- Wachtel, A. (2006). *The Legacy of Danilo Kiš in Post-Yugoslav Literature*. „The Slavic and East European Journal“ vol. 50, no. 1, str. 135–149.
- Westover, J. (2004). *National Forgetting and Remembering in the Poetry of Robert Frost*. „Texas Studies in Literature and Language“ vol. 46, no 2, Summer, str. 213–244.